

**„Lietuvių kalbos žodyno“ I ir II tomo
ideologinių taisymų nuostatos**

**Regulations of ideological Corrections
for „Lithuanian Language Dictionary“
Volumes I and II**

Aurelija TAMULIONIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 10308, Vilnius

Summary

When the first volume of „Lithuanian Language Dictionary“ was published a request was made to correct it. They insisted on decreasing materials of dialects, fixate lexis of the Soviet period. The biggest criticism fell upon the explanation of words, phraseology, illustrative material and sources of ac-

cumulation of the latter. The purpose of this article is to highlight the main assumptions of ideological corrections, to determine and discuss essential peculiarities of these corrections.

Key words: *lexicography, dictionary of lithuanian language, ideological correction.*

2002 m. baigtas rengti „Lietuvių kalbos žodynas“ (20 tomų) – didžiausias ir reikšmingiausias kelių kartų lietuvių žodynininkų darbas, trukęs šimtmetį, patyręs pokario cenzūros ideologinius reikalavimus, vyriausiųjų redaktorių ir kitus praradimus, tačiau nenutrūkęs ir įvykdeš savo kilnią užduotį.

Šio straipsnio **tikslas** – išryškinti pagrindines ideologinių taisymų prielaidas, nustatyti ir aptarti esminius antrojo leidimo taisymų ypatumus. Su šiais dalykais pirmiausia siekiama supažindinti studijuojančius lituanistiką, bet straipsnis turėtų būti įdomus ir kitiems kalbotyra bei kultūra besidominantiems žmonėms.

Tyrimo **objektas** – „Lietuvių kalbos žodyno“ (to-

liau – LKŽ) I ir II tomų abiejų leidimų žodžių lizdai (reikšmių nusakymas, iliustraciniai sakiniai).

Tyrimo **metodas** – analitinis aprašomasis.

I ir II LKŽ tomai buvo išleisti du kartus. Pirmasis J. Balčikonio redaguotas LKŽ tomas (A–B raidės) buvo parengtas 1936 m., tačiau išėjo tik 1941 m.; tos pačios redakcijos parengtas antrasis LKŽ tomas (C–F raidės) pasirodė 1947 m. Šių tomų antrojo leidimo vyriausiuoju redaktoriumi buvo J. Kruopas. Abi redakcijas skiria daugiau kaip dvidešimt metų: I tomas išėjo 1968 m., II tomas – 1969 m. Šis laikotarpis sudėtingas LKŽ rašymo istorijoje – rusų okupacija, keitėsi žodyno rengėjai, jiems buvo keliami nauji reikalavimai, uždaviniai, tikslai.

1. „Lietuvių kalbos žodyno“ I ir II tomų ideologinių taisymų prielaidos

Pirmuosius LKŽ tomus buvo pareikalauta perredaguoti. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad žodynas turėjo būti socialistinės sąmonės įtvirtinimo pagrindas. Naujosios laidos I tomo pratarinėje nurodomos dvi perredagavimo priežastys:

1. „...visą žodyno rengimo darbą pagrįsti tarybinės leksikografijos teorija bei praktika...“ (LKŽ, 1968, IV);

2. „...seniai išsibaigus „Lietuvių kalbos žodyno“ pirmųjų dviejų tomų tiražui, atsirado reikalas parengti naują jų leidimą...“ (LKŽ, 1968, IV).

1.1. „Lietuvių kalbos žodyno“ svarstymas

1948 m. gegužės 21 d. įvyko Lietuvos TSR Mokslų akademijos Visuomeninių mokslų skyriaus biuro išplėstinis posėdis, skirtas LKŽ antrajam tomui apsvarstyti.

Posėdžiui pirmininkavusio Mokslų akademijos tikrojo nario Dz. Budrio išanginėje kalboje teigiama, kad tik tarybinė santvarka sudarė pačias palankiausias sąlygas žodynui leisti.

Mokslų akademijos viceprezidentas, tikrasis narys J. Žiugžda svarstyme pareiškia, kad „žodynas, kaip ir kiekvienas tarybinis mokslo veikalas, turi turėti vieną pagrindinį tikslą – tarnauti liaudžiai, turi prisidėti prie socializmo statybos, prie komunistinio visuomenės auklėjimo, prie tarybinio kalbos mokslo ugdymo, prie buržuazinės nacionalistinės ir klerikalinės ideologijos liekanų žmonių sąmonėje likvidavimo <...>. Lietuvių kalbos žodynas negali būti apolitiškas, beidėjiškas <...>. Šitaip toliau dirbti negalima – negalima apkrauti žodyną tokiu feodalinio klerikalizmo pagamintu kratiniu ir tuo nustelbti kūrybingąjį lietuvių kalbos kelią, mūsų tautai einant į šviesią ateitį“ (LTMAŽ, 1949, 302).

Posėdyje „Tiesos“ atsakingojo redaktoriaus H. Zimano akcentuojama, kad LKŽ redakcija eina klaidingu keliu, ginama domėtis senaisiais raštais, kalbos istorija. „Į žodyną nereikalinga dėti tai, kas te-

buvo tamsių vienuolių vartota. <...> Tolimesniaime žodyno darbe reikia remtis gyvosios kalbos faktais ir atsisakyti nuo visų tų žodžių, kurie yra seniai užmiršti. <...> Šituo milžiniškos reikšmės kultūrinio laikotarpio, kada verčiami marksizmo-leninizmo klasikais, Lenino ir Stalino raštai, žodynas mums labai reikalingas“ (LTMAŽ, 1949, 303). LKŽ medžiagą reikalaujama sudėti į 8 tomus ir darbą užbaigti per 5–6 metus.

Mokslų akademijos prezidento, tikrojo nario J. Matulio kalboje kategoriškai teigiama: „Kuriant žodyną reikia atsižvelgti į ideologinę darbo pusę. Žodyno redakcijai reikia atsisakyti nuo maldaknygių ir „kantičkų“, kaip žodyno medžiagos, šaltinių. Per bažnyčią ėjo lietuvių kalbos darymas, ir todėl lietuvių kalba yra labiausiai užteršta...“ (LTMAŽ, 1949, 304). Kai kurie kalbėtojai priekaištavo dėl tarmių medžiagos skelbimo: „Nėra reikalo, toliau pabrėžė drg. Korsakas, žodyne didinti tarmiškų žodžių ir svetimybų. Tas tik užvilkins žodyno darbą, o reikia ieškoti kelių leidimui pagreitinti“ (LTMAŽ, 1949, 304).

Taigi svarstymų išvados įsakmės bei griežtos:

- a) remtis tik gyvosios kalbos faktais;
- b) mažinti tarmių medžiagą;
- c) darbą baigti per 5–6 metus;
- d) fiksuoti tarybinio laikotarpio leksiką.

1.2. „Lietuvių kalbos žodyno“ kritika

Ideologinės kritikos LKŽ tuo metu susilaukė nemažai ir iš kitų asmenų, kurie patys buvo menkai susipažinę su šiuo veikalu, tačiau įnirtingai ieškojo to meto ideologijos neatitinkančių žodžių bei jų aiškinimų. Aktyviausių partijos veikėjų laišškai, pilni negailėstingos kritikos LKŽ, buvo siunčiami A. Sniečkui¹ (žr. LVOA).

Aptariausia kritika skiriama žodžių aiškinimui, frazeologijai, iliustracinei medžiagai, jos rinkimo šaltiniams ir kt.

Ne vieno kritiko priekaištaujama dėl žodžių **diėvas** ir **draūgas,-ė** per plataus aiškinimo². Pirmojo leidimo II LKŽ tome skiriami du dievai: vienas didžiąja raide, kitas – mažąja:

Diėvas „augščiausioji³ visagalė esybė, visų pradžių pradžia“

diėvas,-ė „įsivaizduota galingesnė už žmogų esybė; *stabas*“ (LKŽ, 1947, 352–353)

Antrajame leidime žodis *dievas* visur rašomas mažąja raide:

diėvas 1. *religiniuose vaizdiniuose – garbinamoji būtybė, tariamai valdanti visas ar kai kurias gamtos jėgas*

2. *stabas* (LKŽ, 1969, 515–517).

Rusų antrosios okupacijos metais nemažai žodžių įgavo naujų reikšmių. Didelį pasipiktinimą sukėlė žodžio **draūgas**, pirmiausia suvokiamo kaip socialistinių partijų nario, kreipimosi žodžio, šeštoji reikšmė „išmatų krūva“, kuri iliustruojama pavyzdžiais iš Žemaitės raštų: *Patėkštas žmogaus draugas kaip kepurė Ž. Įmanytumėte savo draugą atsikę suėsti! Ž.* (LKŽ, 1947, 448). „Šitas paaiškini-

¹ A. Sniečkus tuo metu buvo Lietuvos KP CK sekretorius.

² Žr. Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (Sniečkaus fondas), Lietuvos TSR mokslų akademijos žinynas, 1949, 299.

³ Iliustracinių pavyzdžių rašyba netaisyta.

mas, nors autoriai ir remiasi Žemaitės autoritetu, yra visų pirma labai neįtikinamas, <...> šitos prasmės mūsų laikais galima buvo ir neminėti, ir tos prasmės įdėjimas aiškiai turi blogą prieskonį“ (LVOA)⁴.

Kritikuojami medžiagos rinkimo šaltiniai – nėra Tarybinės Lietuvos liaudies poeto Liudo Giros, Stalino premijos laureatės Salomėjos Nėries, Petro Cvirkos, Juliaus Janonio, Vytauto Montvilos, Antano Venclovos, Kosto Korsako, Juozo Baltušio, Vaclovo Reimerio, Jono Šimkaus ir kt.; stebimasi, iš kokių „rimtų“ šaltinių rinkta medžiaga moksliniam veikalui, ir akcentuojama, kad tarybinis skaitytojas pasi-

genda savo, tarybinio Lietuvių kalbos žodyno, kur atspindėtų mūsų kuriamas socialistinis gyvenimas visas milžiniškas darbas, kurį atlieka tarybinės tautos perėjimo į komunizmą epochoje (LVOA).

Aštrios kritikos susilaukė ne tik LKŽ, bet ir ji rašiusieji buvo apkaltinti krikščionybės agitacija, propaganda. Pats Lietuvių kalbos institutas vadintas katalikiškuoju, kuris dėl „leidyklos trumparegiškumo, bolševikiško budrumo stokos, davė tarybinei visuomenei nevertotiną antitarybinį veikalą <...> Tikime, kad Lietuvių kalbos institutas, Lenino-Stalino partijos vadovaujamas, atliks garbingą tarybinės liaudies švietėjo vaidmenį“ (LVOA)⁵.

2. „Lietuvių kalbos žodyno“ I ir II tomų redagavimo skirtumai

1952 m. leksikografų konferencijoje apsvarsčius Boriso Larino⁶, Jono Kruopo, Antanės Kučinskai-

tės parengtą instrukciją, LKŽ rengimas pasuktas tarybinės leksikografijos vaga.

2.1. Žodžių atranka

Perredaguojant LKŽ pirmuosius tomus, liepta atsisakyti kai kurių žodžių. Žodynininkai perspėti, kad, jeigu jie nepaklus, LKŽ leisti nebus galima, todėl leksikografai turėjo imtis įvairių gudrybių tam, kad būtų galima kuo daugiau į LKŽ įdėti gyvų, prastiems žmonėms būdingų posakių bei žodžių. Tuo tikslu jie naudojo įvairias santrumpas *burž., psn., bažn., pvz.:*

***adynos** *bažn. tam tikros giesmės* (LKŽ, 1968, 20);⁷

***akmistrinė** *psn. vyriausioji namų ūkio prižiūrėtoja* (LKŽ, 1968, 82);

***aktovà** *bažn. aštunta diena po šventės, oktava* (LKŽ, 1968, 189);

***akmužnà** *psn. i□malda* (LKŽ, 1968, 108);

amžinātis *bažn. kalbant apie mirusįjį* (LKŽ, 1968, 124);

atlaidai 4. *bažn. skaistyklos bausmių atleidimo šventė* (LKŽ, 1968, 390);

***brostvà** *bažn. 1. brolija, religinė draugija 2. ražančius, škapleris ir kiti smulkūs tikiškos praktikos daiktai* (LKŽ, 1969, 1073);

dañgi□kasis *bažn. dievas* (LKŽ, 1969, 257);

dangùs *bažn. 2. Tikinčiųjų įsivaizdavimu dievo (arba dievų), angelų, šventųjų ir gerųjų žmonių vėlių buveinė, rojus, dausa* (LKŽ, 1969, 261).

Priekaištų susilaukė ir tai, kad į LKŽ dedama per daug svetimybų, retai vartojamų žodžių, tačiau nėra dažnų politinėje kalboje žodžių: **agitbrigadà**, **agitkolektývas**, **agitàtorius**, **-ė**, **deputàtas**, **delegàtas**, **Centro Komitetas** ir pan.

2. 2. Tarybinio laikotarpio naujadarai

Rusų antrosios okupacijos metais lietuvių kalba papildė daugeliu naujų žodžių. Šitas leksikos sluoksnis pradėjo formuotis tik išėjus I ir II LKŽ tomų pirmajam leidimui. Dalis žodžių buvo ir anksčiau vartojami, tačiau į aktyviają vartoseną pateko tik okupacijos laikais.

Visų pirma minėtini atskirų mokslo šakų termi-

nai: **angókra□tis** *tech.*, **añbùris** *biol.*, **añšeimė** *biol.*, **añtveržlė** *tech.*, **apýežeris** *geogr.*, **apmovà** *tech.*, **aptraukà** *geol.*, **atótaka** *med.*, **atóvada** *tech.*, **àtskyris** *sport.*, **dāžnis** *fiz.*, **dirvótyra**, **dirvódara** ir kt.

Didėjant rusų kalbos įtakai visuomeniniame gyvenime, lietuvių kalbą užplūdo nauji žodžiai, sudaryti pagal rusų kalbos pavyzdį ir ne visada tinkami

⁴ Antrajame leidime šita reikšmė nebeteikiama.

⁵ Tai buvo St. Pupeikio (1905–1972) – LTSR valstybės veikėjo, LTSR nusipelnusio mokytojo, TSKP nario, LTSR AT Prezidiumo sekretoriaus – i□sakytos mintys.

⁶ B. Larinas silpnai mokėjo lietuvi□kai (pagal V. Vitkausko atsiminimus).

⁷ * = dabartinėje kalboje nevertotinas žodis.

lietuvių kalbai. Primygtinai buvo brukami iš rusų kalbos tiesiog išversti dariniai su pirmuoju dėmeiniu **bendra-** (*obščē-*), iš kurių į LKŽ pateko: **bendraliáudinis, -ė** (*obščēnarodnyj*), **bendranacionálinis, -ė, bendrasájunginis, -ė** (*obščesosjuznyj*), **bendrataútinis, -ė** (*obščēnarodnyj*), **bendralvalstýbinis, -ė** (*obščēgosudarstvenyj*), **bendražýgis** ir kt.

Šie žodžiai atsirado pabrėžiant tautų, įėjusių į Tarybų sąjungos sudėtį, bendrumą bei vientisumą.

Didelė dalis tokių darinių yra labai ilgi, pvz.: **bendrateisiamasis, -oji**,⁸ **bendraámžininkas, -ė, bendralaidúotojis, -ė** ir kt.⁹

Daug naujų žodžių buvo sudaryta ir su priešdėliais: **ant-, ap-, at-**(*ata-, ati-, ato-*), pvz.: **añtbūris** (*nadotriad*), **añtkainis** (*nacenka*), **antklásinis, -ė** (*nadklasovyj*), **añstūmis** (*nadvig*), **apdailà** (*otdel-*

ka) ir kt.

Dėl idėjiškumo kartais buvo nebepaisoma ir taisyklingumo. Į LKŽ buvo įdėti žodžiai su reikšmės klaidomis, kurių pirmajame leidime nebuvo, pvz.: **abúojas, -a** (□ is žodis nevertotinas reik□me *abejingas*); **atžyma**¹⁰ (žodis nevertotinas reik□me *žyma, įrašas, žymė, žymuo*; LKŽ □ is žodis iliustruojamas ir pavyzdžiais: □ *tabo karininkai skubiai darė atžymas žemėlapiuose* J. Mac. *Parduotuvėse atžyma apie prekių pardavimo laiką* tr□. (LKŽ, 1968, 454)); **daivinys** (pastarasis žodis nevertotinas reik□me *duomu*; prie jo taip pat pateikiami iliustraciniai sakiniai). Tokių pavyzdžių nėra daug, tačiau ir keli ne teiktini žodžiai yra neleistini. Dabar visi jie yra įtraukti į „Didįjį kalbos klaidų sąrašą“ (žr. LKKN, 1977–1998, 1998, 136–138).

2.3. Iliustracinė medžiaga

LKŽ buvo stengiamasi kiekvieną žodį, atskiras jo reikšmes, jų atspalvius iliustruoti pavyzdžiais iš liaudies šnekamosios kalbos, iš raštų bei tautosakos.

„Iliustracijos tikslas – padėti geriau suprasti aiš-

kinamųjų žodžių reikšmes ir jų atspalvius, parodyti iliustruojamojo žodžio stilistinę vartojimą, leksinę aplinką, jo sintaksinius ryšius su kitais žodžiais, taip pat ir paplitimą kalboje (LKŽ, 1968, XIII).

2.3.1. Tarybinio laikotarpio iliustracinė medžiaga

LKŽ senojo leidimo pirmųjų tomų iliustracinė medžiaga buvo pavadinta „ydinga“ ir priekaištų susilaukė už tai, kad buvo imama iš tarmių, religinių raštų. Visa ši medžiaga tarybinių kritikų laikyta šlamštu, kurį „tikras tarybinis pilietis <...> išmetė į archyvą, amžinon užmarštin“ (LVOA, Pupeikis).

LKŽ pirmojo leidimo abiejuose tomuose ypač negausūs sakiniai, iliustruojantys tarybinį gyvenimą, pvz., vienas jų iliustruoja žodį **eiti**: **51. Stalimui ėjo iš visų vietų visos žinios, kaip vyksta kovos už partijos linkmz** r□ (LKŽ, 1947, 791), kitas sakiny – antrojo tomo viršelyje įdėtas įrašas:

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Pirmajame tome buvo:

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

□ LKŽ redakcijos buvo pareikalauta pateikti kuo daugiau sakinių iš tarybinės literatūros ir spaudos, dėl to kruopščiai nurašinėti „Tiesos“, „Komunisto“ leidiniai, marksizmo veikėjai ir idėjiški rašytojai, Tarybų cenzūros nepraejusiems žodžiams ar są-

vokoms reikėjo ieškoti idėjiškų sakinių, apibrėžti juos neigiamai, idėjiškai (žr. Vitkauskas, 1995, 349–354), pvz:

badauti: *Buržuazijai valdant, Lietuvoje darbininkai badaudavo, negalėdami gauti darbo* A. Vencl. (LKŽ, 1968, 542);

baūndymas: *Didysis Tėvynės karas buvo rimtas mūsų visuomeninės ir valstybinės santvarkos tvirtumo išbandymas* Tiesa 1953, 67 (LKŽ, 1968, 640);

baisūs, -i: *Nebaisios mums audros, nebausūs griausmai – keliaujam per žemę linksmai* S. Nėr. <...> *Baisi karo šmėkla, iškilusi viršum žmonijos, aplink kovos dėl taikos vėliavą subūrė nesuskaitomus milijonus žemės rutulio gyventojų* A. Vencl. (LKŽ, 1968, 570);

baūdžiava: *Vergovė didžiulėje daugumoje šalių besivystydama pavirto baudžiava* Leninas XXIX434 (LKŽ, 1968, 690);

baūdžiavinimas: *Valstiečių įbaudžiavinimo klausimas yra vienas svarbiausių feodalizmo istorijos klausimų* Komunistas 1958, 5 (LKŽ, 1968, 690);

baūnyčia: *Suklestės tiesa ir laimė be baūnyčių ir*

⁸ LKŽ šis žodis nesukirčiuotas.

⁹ Vėliau šie žodžiai buvo taisomi.

¹⁰ LKŽ šis žodis nesukirčiuotas.

dvarų V. Reim. (LKŽ, 1968, 712);

bejausmi□kūmas: *Bloga prasideda ten, kur įsigali retorika, bejausmiškumas, šabloniškumas, eiliakalystė* J. □imk. (LKŽ, 1968, 735);

bendradarbiāvimas: *Tarybų Sąjunga nuolat vykdo taikos ir tarptautinio bendradarbiavimo politiką* tsp. (LKŽ, 1968, 747);

2 **búožė:** *Be buožių arsim ir akėsim, su usnim, kūkaliais – lauk juos iš dirvos!* V. Reim. Δ *Vagia kaip buožė iš darbininko* LTR (LKŽ, 1968, 1169–1170);

2 **dalývis, -ė:** 2. *Tarybinis jaunimas – aktyvus mūsų liaudies kovos už taiką visame pasaulyje dalyvis* tsp. (LKŽ, 1969, 250);

dañgi□kas, -a: *Žemiškasis tėvas yra nepalyginamai geresnis už dangiškąjį tr□.* (LKŽ, 1969, 257);

dangùs: 2. [Krikščionybė] *sukūrė dangų ir pra-*

garą, ir buvo surasta išėitis, kuri kenčiančiuosius ir vargančiuosius iš šios ašarų pakalnės vedė tiesiai į amžinąjį rojų Engelsas (LKŽ, 1969, 261);

drausmė: 1. *Baudžiatvė visuomeninio darbo organizacija laikėsi lazdos drausmės* LeninasXXIX383 <...> *Dabar drausmė didesnė: šunų palaidų nieks nelaike* Skr. (LKŽ, 1969, 661) (plg. pirmajame II tomo leidime pateiktą reikšmės aprašą: **drausmė:** 1. *Prie rusko buvo didelė drausmė skaityt lietuvi□kas knygas* Gs. (LKŽ, 1947, 455)).

Tokių pavyzdžių yra labai daug. Jie akivaizdžiai parodo idėjinį medžiagos rinkimą LKŽ. Didžiausiu politizavimu, iliustracijų iš idėjinių raštų gausa yra pažymėti LKŽ III–V tomai. Perredaguotuose LKŽ I ir II tomuose politizuotų raštų akcentavimas žymiai mažesnis.

2.3.2. Iliustracinės medžiagos išdėstymas

Iliustracinė medžiaga buvo pertvarkyta ne tik ideologiniu požiūriu – pakeisti ir jos pateikimo prioritetai. Gausūs iliustracijų J. Balčikonio redaguoti pirmieji du tomai ypatingą vietą teikė tarmių, senųjų raštų pavyzdžiams. Nuo trečiojo tomo iliustracinė medžiaga buvo pertvarkyta pagal naująją instrukciją. Nutarta žodžio straipsnį rašyti taip: „Iliustraciniai sakiniai bei

posakiai, kiek tai leidžia žodžių reikšmių aiškinimas ir turimoji medžiaga, surašyti šia eile: a) sakiniai bei posakiai iš tarybinės literatūros ir spaudos, susiję su šių dienų mūsų socialistinio gyvenimo tikrove; b) būdingesnieji liaudies kalbos pasakymai; c) pavyzdžiai iš tautosakos; d) sakiniai bei posakiai iš senųjų lietuviškų raštų“ (LKŽ, 1968, V), pvz.:

bróli□kas –a:

Visada buvo tarp jų bróli□kas susitikimas Gs. *Nėr tarp jų broli□ko sutarimo* Pn. *Bróli□ka □irdis nepaleidžia (brolis vistiek atsileidžia, kad ir supykš būtu)* Grž. *meilėje broliškoje* DP 379. *Broliška meilė ir vierystė* B. *būkite visi... broliški, mielaširdingi, prieteliški* Vln101. **bróli□kai** adv.: *Jie bróli□kai sugyvena* Rm. *Poni□ki vaikai su būri□kais... bróli□kai purvus krap□tydami* žiopso Dn. (LKŽ, 1941, 877).

bróli□kas, -a

Mūsų šalies tautas jungia broliška draugystė tsp. *Visada buvo tarp jų bróli□kas sutikimas* Bs. *Bróli□ka □irdis nepaleidžia (brolis supykš vis tiek atsileidžia)* Grž. *Nebuvo bróli□kos meilės* Ėr. *Meilėje broliškoje* DP379. **bróli□kai** adv.: *Jie bróli□kai sugyvena* Rm. *Poniški vaikai su būriškais susisėdė*, Bróli□kas, -a: *kartais broli□kai purvus krap□tydami, žiopso* K. Donel. (LKŽ, 1968, 1071).

Nagrinėjant LKŽ iliustracinę medžiagą sistemos atžvilgiu, pastebėta, kad J. Balčikonio redaguotose tomuose medžiaga išdėstyta pagal linksnius, kad būtų aiški tarmių morfologija, pvz.:

***akvata:** *Užėjo tau akvata pasigirti* Skr. *Akvata kalnus nugriauna* KrvP. *Kaip užėina akvata, tai šalin ir sarmatą* □lvn. □iandien a□ □okt neturiu akvátos Ūd. *Už to berno eit a□ neturiu akvátos* Lp. *Ar turi akvátą mokytis?* Smn. *A□ turiu akvátą būti muzi-*

kantu Krsn. *A□ su akvatą tau padėčia, kad laiko turėčia* Kvr.... (LKŽ, 1941, 74);

eilà: 1. *Ilgiausia eilà obelaičių prisodinta* Up. *Eilòs galo nematyti* Up. *Atsistoja į eilą* Kal. *Jie eina eilà žg. Murmėjo ubagai susėdė eiloje* Sal. *Jonis stovėjo trečioje eiloje* Sr.... (LKŽ, 1947, 763).

Šitai daryta, kad būtų lengviau susirasti reikiamą pavyzdį tarp iliustracinės medžiagos. Kaip teigia V. Vitkauskas, leksikografijos moksle to nereikalaujama.

Išvados

1. Rusų antrosios okupacijos metais pirmieji du LKŽ tomai įvertinti kaip „neatspindintys liaudies kovos dėl socializmo kūrimo“. Sustabdytas kitų tomų leidimas, pirmuosius tomus liepta perredaguo-

tį. 1948 m. gegužės 21 d. įvykusio Lietuvos TSR mokslų akademijos Visuomeninių mokslų skyriaus biuro išplėstinio posėdžio, skirto LKŽ II tomo svarytumui, išvados griežtos bei įsakmios: remtis tik gy-

vosios kalbos faktais; mažinti tarmių medžiagą; darbą užbaigti per 5–6 metus; fiksuoti tarybinio laikotarpio leksiką.

2.1952 m. leksikografų konferencijoje, apsvačius B. Larino, J. Kruopo, A. Kučinskaitės parengtą instrukciją, LKŽ rengimas pasuktas tarybinės leksikografijos vaga. Pagal naująją instrukciją rašomi tolesni ir perredaguoti pirmieji du LKŽ tomai.

2.1. Perredaguojant buvo liepta atsakyti kai kurių žodžių, kad jie liktų, buvo imtasi gudrybių – pridėtos įvairios santrumpos: *burž.*, *psn.*, *bažn.*

2.2. Iš LKŽ redakcijos reikalaujama pateikti kuo daugiau sakinių iš tarybinės literatūros ir spaudos, kruopščiai nurašinėti „Tiesos“, „Komunisto“ leidiniai, marksizmo veikėjai ir idėjiški rašytojai, tary-

Regulations of ideological Corrections for „Lithuanian Language Dictionary“ Volumes I and II

bų cenzūros nepraėjusiems žodžiams ar sąvokoms reikėjo ieškoti idėjiškų sakinių apibrėžti juos negiamai.

3. Didėjant rusų kalbos įtakai visuomeniniame gyvenime, lietuvių kalbą užplūdo nauji žodžiai, sudaryti pagal rusų kalbos pavyzdį ir ne visai tinkami lietuvių kalbai. Dėl idėjiškumo kartais buvo nebepaisoma ir taisyklingumo.

4. Pakeisti iliustracinės medžiagos išdėstymo prioritetai: senajame leidime pirmenybė teikiama tarmių medžiagai, seniesiems raštams, tautosakai; naujajame – tarybinio laikotarpio medžiagai, liaudies kalbos pasakymams, tautosakai, paskiausiai remiamasi senaisiais raštais.

Literatūra

Balčikonis J., 1978, Rinktiniai raštai. T. 1. Vilnius: Mokslas.

Dini P. U., 2002, „Lietuvių kalbos žodynas“ – žvilgsnis iš šalies. – Dvidešimt *Lietuvių kalbos žodyno* tomų, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 27–33.

Drotvinas V., 2002, Pabaigtuvių vainikas „Lietuvių kalbos žodynui“. – Gimtasis žodis, nr. 7, 2–6.

Klimavičius J., 2002, Šimtas metų. Nuo pirmojo lapelio lig paskutinio lapo. – Dvidešimt *Lietuvių kalbos žodyno* tomų, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 15–21.

Kruopas J., 1972, Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“. – Mūsų kalba, nr. 2, 9.

Kruopas J., 1998, Rinktiniai raštai. Vilnius: Mokslas ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKKN, 1977–1998, 1998 – Didysis kalbos klaidų sąrašas. – Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998. Vilnius: Mokslas ir enciklopedijų leidybos institutas, 136–138.

LTMAŽ, 1949 – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Žinynas. Kaunas.

LVOA – Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (LVOA dabar prijungtas prie Lietuvos ypatingojo archyvo).

Paulauskas J. 2002, Kaip buvo rengiamas veikalas. – Seimo kronika: DLKŽ – 100, liepos 29, nr. 22 (228), 1421–1422.

TLR, 1957 – Tarybų Lietuvos rašytojai. Vilnius: Vaga.

Valeckienė A., 1990, Lobių skrynčia – didysis „Lietuvių kalbos žodynas“. – Mokslas ir Lietuva, nr. 1, 77–83.

Valeckienė A., 1988: Didysis žodynas – mūsų filologijos pagrindas. – Pergalė, nr. 7, 115–119.

Vitkauskas V., 1995, Žodžių istorijos klausimai akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“. – Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai, nr. 15, 349–354.

Vitkauskas V., 1997, J. Balčikonio nustatyti „Lietuvių kalbos žodyno“ svarbiausi principai. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 37, 5–10.

Vitkauskas V., 2002, Didysis akademinis mūsų Žodynas. – Dvidešimt *Lietuvių kalbos žodyno* tomų. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–15.

Ларин Б. А., 1957, Краткий исторический образ литовской лексикографии. – Лексикографический сборник, t.11, Москва, 119–144.

Šaltiniai

LKŽ I, 1941 – Lietuvių kalbos žodynas / Vyr. red. J. Balčikonis. T.1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKŽ II, 1947 – Lietuvių kalbos žodynas / Vyr. red. J. Balčikonis. T. 2. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.

LKŽ I, 1968 – Lietuvių kalbos žodynas / J. Kruopas. T. 1. Vilnius: Mintis.

LKŽ II, 1969 – Lietuvių kalbos žodynas / Vyr. red. J. Kruopas. T. 2. Vilnius: Mintis